
MASALLARDA ÖTEKİ DÜNYA ANLAYIŞININ DÎNÎ- MİTOLOJİK KÖKLERİ

Doç. Dr. Fuzuli BAYAT

ÖZET

Müellifin fikrinde, Türk mitolojisinde ahiret, gerçek âlem gibi sembolize edilmiş masal dünyasına karşı koyulup ve tüm işaretleri ile ondan ayrılır. Ahireti gerçek dünyadan ayıran işaretler sistemi onun davranış kodunu ve mekânda yerleşmesini oluşturur. Bu davranış biçimi ve yerleşme, Türk masallarında kahramanın öteki dünyaya gitme türleri mitolojik açıdan ele alınır. Kahramanın ahirete gitmesi onun ölüp dirilme statüsünü geçtiğini gösterir. Bu gidiş biçimi hayat-ölüm karşılaşmasını, hayatın lehine halleder: Bu şekilde çözüm, eski insanın bilgi ve bilgisizliğinden kaynaklanır. Bilmek ve bilmezlik sihirli masal ahireti anlayışını yarattı. Bu anlayış Türk masallarında bedî fonksiyon dahilinde eski mitolojik görüşlerin kalıntısı şeklinde ortaya çıkmasıdır.

Anahtar Kelimeler:

Masal, Mitoloji, Din, Ahiret, Motif, Bilgi

Toplumda ölüm hayatın olumsuz işareti olduğu gibi masal gösterge biliminde de ahiret, gerçek dünyanın menfileşmiş işaret sistemidir. Bu bakımdan masalarda kuvvetlerin faaliyet alanı gibi anlaşılan öteki dünya tasviri, doğrudan doğruya dini-mitolojik tefekkürle ilişkilidir. Masalarda sunulan zıtlık meskeni, Türk mitolojik sistemindeki Kaosa eşittir. Daha doğrusu makro ve mikrokosmosun Kaostan oluşması, bununla ilgili bölüm, Kaosun hayat için tehlikeli olması, onun karanlık, karmaşık durumu şeytani kuvvetlerin yaşayış meskenine çok benzer. Bu anlamda, masalarda rastladığımız karanlık, ışıklı dünya karşılaşması aslında Kaos-Kozmos zıddiyetinin "masallaşmış" şeklidir. Masal kahramanın herhangi birisi, canlı veya cansız eşya arkasından karanlık dünyaya inmesi veya gelip karanlık bir âleme ulaşması, onun ahirete girmesi gibi anlaşılır. Dikkat edildiğinde ahiretin başlıca âlâmetinin karanlık olduğu belirlenir. Buradan da genellikle öteki dünya varlıklarının düzensiz karakteri (mesela Kale sahibinin göze görünmemesi, sihir, büyü vb.), renklerin kara olması (mesela kara dev, kara koç, kara elbiseli insanlar) ve kahraman düşmanca davranışları ortaya çıkar. Arkaik tasavvura göre ahiretin karanlık, şeytani güçlerin kara renkli olması gösterge bilimi açısından görmezliğe eşittir. Görmemezlik kategorisi bütün önceki mitolojik sistemlerde karışık karakter taşır. Sonraki folklor metinlerinde görmezliğin kutsallaşması, bu anlamın değişikliğe uğraması gibi anlaşılmalıdır. Arkaik mitolojik metinlerde ve şaman merasim edebiyatında kötü ruhların daimi sıfatı kara renktir. Diğer taraftan bu ruhlar Sayan Altay mitoloji sisteminde de Körnes diye adlandırılırlar (Anoxin, 1924: 24). Yeraltı dünyasının hakimi Erlik'in de daimi sıfatı kara ve (görmezdir). Onun bindiği kayığın rengi de karadır (Sagalayev, 1984: 71). Bunlar hayatın inkişafı için hiç bir şartı olmayan, ebedi karanlığın hüküm sürdüğü Kaosun kendi tabiatından oluşur. Masal ahireti, Kaosun sonraki inkişafı gibi ortaya çıkar. Bu konu ile ilgili bazı semantik ilâveler masalın tahkiye uslûbundan ileri gelir. Büyünün bozulması, karışık mesken sahibinin öldürülmesi ile karanlığın aydınlığa kavuşması gerçekte masal kahramanının ölümü yenmesi gibi anlaşılır. Bunu karanlığın aydınlığa kavuşması gerçekte masal kahramanının ölümü yenmesi gibi anlaşılır. Bunu Azeri, Özbek,

Türkmen, Türkiye ve Kıbrıs Türklerinin masalları üzerinde yapılan çalışmalar da tasdik ediyor. Yeraltı dünyasının hakimi devin -Orta Asya varyantında yalmavuz kempirin- öldürülmesi ile karanlık âlem aydınlanır. Ahiret dünyası hakiminin kadın olması, aslında daha eski inançlara bağlıdır. Orta Asya Türklerinin masalarında yaygın olan bu mitolojik kuvvet, (Özbeklerde, Kazaklarda, Jalmaiz, Kırgızlarda; Jelmoğuz, Uygurlarda; Yalmavuz (Azerbaycan Nağılları, 1964; Oltun ' Beşik, 1985; Sakaoğlu, 1983). Azerbaycan masalarında "Alt dudağı yer süpüren, üst dudağı gök süpüren"dev karısı ile denkleştirilir. Aynı zamanda Kıbrıs Türklerinin masalarında da Dev anası Yalamgız Kempirin fonksiyonunu icra eder. Arkaik mitolojik düzende yeraltı dünya hakimi Erlik, Altay Türklerinin baş tanrısı Ül-gen de kadın gibi tasvir edilmiştir (Mixaylov, 1987:10).

Masalların bir kaçında karanlık artık ahiretin belgesi gibi değil, onun sıfatı gibi ortaya çıkar. Mesela, karanlık dünyaya inmiş kahraman, gerçekte ışıklı bir âlemi görmüş olur. Bazı Avrupa araştırmacılarının fikrine göre eski tasavvurda öteki dünyanın kendi güneşi, ayı, yıldızları vardır. Hatta orada yüksek kültür zenginlik,hiç bir zaman kurumayan ırmaklar, büyük şehirler vardır (Tylor, 1904; Thomson, 1951; Durkheim, 1960). Bu anlamda karanlık, gerçek dünya sakinlerinin tasavvurundadır ve yalnız sembolik karakter taşır. Öteki dünya masal âlemine paralel şekilde yerleştiğinde karanlık anlamı fonksiyonunu kaybeder.

Masal Kahramanın ahirete gitmesi ve kötü güçlerle savaşı, şaman mitolojisinin etkisidir. Hastayı tedavi etmek için ruhlar dünyasına giden şaman Erlik'in yardımcıları ile ölüm-kalım savaşına girer. Şamanın körmeslere sembolik galibiyeti, sihirli masal kahramanının ahiretin hakimi olan deve, ejderhaya, büyücüye galip gelmesine dönüşmüştür. Şaman, ruhlar âlemi ile ilgili olduğundan (her bir vergi almış aday, ruhların yanında şaman ağacının yuvalarından büyür) (Şaman Efsaneleri, 1964) oraya kolaylıkla gidip gelebilir. Aynı zamanda masal kahramanı da ahiretle ilgilidir. Bunu onun mucizeli şekilde doğması olayı da açıkça gösterir. Aracı kahraman ya karışık âleme mahsus hayvanın etinin yenilmesinden, ya öteki dünyada yaşayan bir insanın (bazen dervişin, zahidin, büyücünün vb.)

tükürmesinden, ya da karanlık meskenen gelmiş meyveden doğar (Azerbaycan, Özbek, Türkmen masalları). Bu alakanın sonucu gibi kahraman ahirete gidip gelebilir.

Sihirli masal kahramanı, ahirete yeni statü kazanmadan gidebilir. Yeni statü kazanma, kahramanın kendi şekline dönüştürülerek önceki özelliklerini kaybetmesidir. Böylece o, yeni statü kazanır ve şeytani kuvvetler onu tanıyamazlar. Kahramanın değişmesi ahiret sakinleri için başkalaşmaktır. Kahraman pozisyon değiştirmese eski statüde kalır ve görünüşü, davranışı, kokusu ile ölümler meskenin sakinlerinden ayrılır ve tanınır.

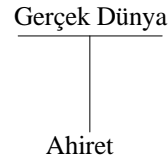
Kaos âlemin sakinleri, tüm yönleri ile kendilerinden farklı kahramana "Adam badam kokusu gelir, yağlı badam kokusu gelir" derler. Bu, hayatın ölümler saltanatında çekilmezliği ile izah edilir. Şeytani güçlerin gerçek hayattan korku derecesi, onların meskenine girmiş kahramanın korku derecesi ile aynıdır. Masal kahramanına aksi kutupta duranların kahramanı hakkında yeterli bilgiye sahip olması, yalnız onun hayatın sembolü olması ile bitmez. Şeytanî güçlerin kahraman hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları bilgi V.Ja. Propp'un söylediği gibi, kahramanla Kaos sakinlerinin masal başlamadan önceki akrabalık alâkalarına işaret etmektedir (Propp, 1946). Önceden de söylediğimiz gibi bu akrabalığın işaretleri mucizeli doğuşta saklanmıştır. Sihirli masal kahramanını, Tanrının, mitolojik medeni kahramanın sonraki transformasyon tekamülü olarak düşünelim, o halde devi, dev anasını veya karısını, büyücüler, derviş vb.de yeraltı âlem hakiminin masallardaki değişik türleri hesap edebiliriz. Yeraltı dünyasının hakimi Erlik'in masallaşmış simgeleri gibi kabul etmeliyiz. Türk mitolojisi sisteminde yaratıcı ve dağıtıcı kuvvetler ikizler veya büyük küçük kardeşler gibi tasavvur edilir. Altay mitlerinde Yeraltı dünyasının hakimi Erlik'in yaratıcı ve gökte oturan Ülgen'le ikiz kardeş olması ilk fikirdir. Değişik varyantlarda Ülgen'in Erlik'i yaratması veya her ikisinin başlangıçtan itibaren mevcut oluşu arkaik metnin başka şekilde okunuşudur (Ögel 1971, Anoxin 1977). Aslında bu mitolojik değişme varyantlarında önemli bir fark yoktur.

Hayat-ölüm karşılaşması üzerinde kurulan kahraman dünyası ile zıtlık mekanı davranış biçimlerine göre de birbirinden farklıdır. Ahiretin

gerçek dünya ile ters ilişkisi, Kaosa bağlı öteki dünyanın tüm şekillerinde de görülür. Ahirete giden kahraman atını ters nallar, arkaya bakmadan gider. Kaotik âlem eşyalara olan ters münasebeti ile de karakterize edilir. Burada atın et, itin ot yemesi öteki dünyanın mantığından doğar. Masal âleminde gelmiş kahraman kendi dünyasının davranış kodundan yola çıkarak hayvanlara ve eşyalara karşı ahiret ilişkisini değiştirir, yani açık halıyı katlayıp, örtülü halıyı açar, açık kapıyı örtüp, örtülü kapıyı açar, aslanın karşısına et koyar, atın karşısına ot koyar. Mitolojik çağın tefekkür tarzına bağlı olan bu anormal davranış sihirli masalarda transformasyona maruz kalmış ve kahramanın öteki dünyadan engelsiz (sağ salim) dönmesi motifine çevrilmiştir.

A. Zıtlık dünyası, masal dünyasına dikey istikamette yerleşir.

1. Gerçek dünyadan aşağıda:

2. Gerçek dünyadan yukarıda. Masalarda gök saltanatı öteki dünya gibi takdim olunur ve bir sıra elemanları ile ahirete çok benzer. Mesela aktarılan eşyanın orada olması, gök sakinlerinin kahramanı mahvetmek istemeleri vb.

B. Kaos içeren mesken, masal dünyasına yatay istikamette yerleşir.

3. Gerçek dünya _____ ahiret.

Kaos âlemi gibi anılan masal ahiretinin mekânda yerleşmesi, aynı zamanda mitoloji metninin yeniden düzenlenmesi için gereklidir. Kökü ilkin dini-mitoloji çağdan gelen makro ve mikrokosmosun oluşması, insanın ölümü ile yaşayış mekânının ikileşmesi (ölüm, yeni hayatın başlangıcı gibi anlaşılabilir) inancı sihirli masalarda bedîi fonksiyon çevresinde takdim edilir. Gök , yer

ve yeraltı âlem ve onların bir kaç katlardan ibaret olan makrokosmos üçlü bölüme uyum sağlar. Kahramanın göğe yükselmesi veya kuyu ile yeraltı dünyasına inmesi doğrudan doğruya şamanın bu âlemlere kendisini götürmesinin bedîî tahkiyeli ifadesidir.

Masallarda Gülistani İrem, Kaf Dağı, Güneş memleketi gibi takdim olunan gök âlemine kahramanın gitmesi, etnografik bakımdan Tanrı oğlunun yere atılması, onun yer yüzünde adaleti sağlaması ve yeniden geriye, gök âlemine dönmek için masal varyantıdır. Burada bir şeye de dikkat etmek lâzımdır. Kahramanı gök âlemine götüren devlerin, cinlerin kendileri oraya dahil olamıyorlar. Mitolojik inanca göre yaratıcı, kut verici yukarı dünyaya yeraltı kötü ruhlarının gitmesini yasaklamıştır. Masal kahramanları türlü şekillerde ya yeraltı dünya sahibinin, ya da gök sakinleri iyi ruhların manevi oğludurlar.

Türk Mitoloji sisteminde Doğu-Batı, sağ-sol ikili karşılaşması ahiretin coğrafi yerleşmesinde de kendini korumuştur. Bu gibi karşılaşmanın semantik esasında, Batının Şeytani kuvvetlerin yaşayış meskeni olması vardır. Doğu-Batı, sağ-sol karşılaşmasında bir sıra Türk halkları için birinci taraf iyiliğin, gücün, bağımsızlığın sembolüdür. Ancak Hun, Kırgız ve Türk Moğol devletlerinde ikinci taraf (Batı, Sol) daha önemli rol oynamıştır. Masallarda ahiretin, orman, çay, dağ arkasında yerleşmesi (yatay düzeni) doğu-batı, sağ-sol karşılaşması ile bağlıdır. Tahlil olunan metinlerde kahramanın, Batıya veya sola doğru gitmesine işaret eden yerler çoktur. Mesela Özbek masallarında kahramanın, eşyanın veya kızın peşinden batıya (sola) gitmesi, oranın hayat için korkulu olması geniş yer tutar (Suv Kızı, 1966). Azeri ve Kıbrıs Türklerinin masallarında kahramanın üç yol ayırımına gelmesi, sol tarafa giden yolun gider gelmezliği ve kahramanın onu seçmesi yaygındır. Aynı zamanda Altay Türklerinin ve Kırgızların masal, efsane ve mitolojik metinlerinde doğu (sağ) kahraman dünyasına düşmandır.

Yatay düzende doğu -batı, sağ-sol karşılaşması ahiretin bir seciyevi keyfiyeti de onun gerçek âlemden belli sınırlarla ayrılmasıdır. Bu sınırlardan biri de sudur. Su hayat ve ölüm anlayışı ile alâkalıdır. Şaman metinlerinde su, diriler meskenin ruhlar âleminde ayıran sınır fonksiyonunu yerine

getirir. Şamanın ölenlerin ruhlarını çaydan geçirip, Erlik'in yeraltı dünyasına yol salmak için kamlık etmesi dediklerimizi tasdik edecek delildir. Burada sınır rolünde olan Erlik'in yardımcıları yutnalar korur (Anoxin,1977: 4). Şaman mitolojisindeki yutnalar sihirli masallarda suyun karşısını kesip her gün bir kız isteyen ejderhaya dönüşmüştür. Şamanın ölmüş şahsın ruhunu ahirete, yola salma olayı, Azerbaycan ve Kıbrıs masallarında "deryaya atılan sandık" motifinde görülür. Kahramanın sandığa koyulması geçici ölüm, suya atılma ise ahirete yola salma gibi anlaşılır. Sonuçta kahraman gelip öteki dünyaya kavuşur. Sandığın açılması kahramanın kurtulması ölüp dirilme eyleminin masal varyantıdır. Ölüp dirilme şaman mitolojisinde değişik şekillerde görünür. Hatta antik dönemde, ölen Tanrıların tasvirlerini suya atıp öteki dünyaya göndermişler ki, onlar yeniden dirilsinler (Sternberg, 1936: 458). Yatay istikametli ahiretin sınırı olan suyu zıt olan geçemez. Zıt olan, kahramanın peşinden onu ırmağa kadar kovar. Kahraman sudan geçip gerçek âleme girer. Onu izleyen öteki dünya sakini, ya sudan geçmez, ya da boğulup ölür. Bu gerçek âleme, ahiret sakinlerinin dahil olması yasağıyla ilgilidir.

Orman da, kaos âlemiyle, gerçek dünyayı ayıran sınır gibi dikkati çeker. Masallarda korkunç ormanlar, tılsımlı pınarlar gerçekten de orada şeytani kuvvetlerin yaşamadığını gösterir. Altay ve Yakutlar'da avcılıkla ilgili mitlerde, ormanın kaosa dayalı karakteri belli olur. Burada orman ruhları avcuları mahvetmeye çaba gösterirler. Masallarda da ak elmayı koruyan yedi kardeş devin meskeni ormandır. Ormanın ahireti veya öteki dünyanın sınırını sembolize etmesi daha çok Orta Asya masallarında görülür.

Eski Türkler su, ateş, ağaç, demirle beraber dağa da kutsallık statüsü vermişler. Diğer yönden mitolojik sistemde dağ, yurt ve vatan anlayışını da sembolize eder. Dağın baba, dede adlanması da tapınma karakterli olması ile ilgilidir. Türk folklorunda kahramanların baba ve annelerinin dağ olması, onların dağda kaybolması motifi yaygındır. Masallarda dağın sınır fonksiyonu bu kutsal statü ile ilgili olmalıdır. Dağın geçen kahramanın karanlık dünyaya düşmesi ilginçtir. Bu âlem, sonsuz bir çöl gibi gösterilir. Oradan gelen korkulu sesler sihir unsurları, kahramanın şeytani güçlerin meskenine ulaştığını bildirir..

Ahret dünyasının dini-mitoloji görüşlerden gelen ve sihirli masalın şiiresel yapısına uyarlanarak gelişmiş biçiminin bir sıra seciyevi keyfiyetleri vardır.

En evvel, ahret gerçek âlem gibi sembolize edilmiş masal dünyasına karşı koyulup ve tüm işaretleri ile ondan ayrılır.

İkincisi, ahreti gerçek dünyadan ayıran işaretler sistemi, onun davranış kodunu ve mekânda yerleşmesini oluşturur.

Üçüncüsü, bu davranış biçimi ve yerleşme, masal kahramanının öteki dünyaya gitme türleri (başka bir şekle girerek zıtlık meskenine gitmek, ya da yeni statüye geçmeden gitmek) mitolojik açıdan ele alınır. Aynı zamanda masal kahramanının gök

ve yeraltı âleminin sakinleri ile akraba oldukları anlaşılır.

Dördüncüsü, kahramanın ahrete gitmesi onun ölüp dirilme statüsünü geçtiğini gösterir. Bu gidiş biçimi hayat ölüm karşılaşmasını, hayatın lehine halleder.

Beşincisi, hayat-ölüm (gerçek dünya-öteki âlem) karşılaşmasının bu şekilde çözümü, eski insanın tecrübe ve tecrübesizliğinden, bilgi ve bilgisizliğinden kaynaklanır.

Altıncısı, bilmek ve bilmezlik sihirli masal ahreti anlayışını yarattı.

Yedincisi, bu anlayış masalarda bedîî fonksiyon dahilinde eski mitolojik görüşlerin kalıntısı (rudiment) şeklinde ortaya çıkmasıdır. ■

KAYNAKÇA

- Anoxin, A. V., (1924), *Materialı po Şamanstvu Altaytsev*, Leningard.
Azerbaycan Nağılları, C.1-5, Bakü,1960-1964.
 Durkheim E., (1960), *Les Formes Elementaires de la Vie Religieuse*, Paris.
 Klyastorniy S. G., (1981), *Mifologičeskie Syujeti v Drevnetyurkskix Pamyatnikax, Tyurkologičeskiy Sbornik -1977*, Moskva.
 Mixaylov, T. M., (1987), *Buryatskiy Şamanizm*, Novosibirsk.
 Ögel, B., (1971), *Türk Mitolojisi*, Ankara. Pamyatnikax, *Tyurkologičeskiy Sbornik-1977*, Moskva.

- Propp, V. Ja., (1946), *İstoričeskie Korni Volşebnoy Skazki*, Leningard.
 Sagalayev, A. M., (1984), *Mifologiya i Verovaniya Altaytsev*, Novosibirsk.
 Sakaoglu, Saim, (1983), *Kıbrıs Türk Masalları*, Ankara.
 Sternberg, L. E., (1936), *Pervobitnaya Religiya v Svete Etnografii*, Leningrad.
 Suv Kızı, (1966), Toşkent. *Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri*, Bakü,1994.
 Thompson, S., (1951), *Folktale*, New York.
 Tylor, E. B., (1904), *Anthropology*, New York. *Zunrad ve Kimnat*, Toşkent, 1985.

THE RELIGIOUS-MYTHOLOGICAL UNDERPINNINGS OF THE NEXT-WORLD CONCEPT IN TALES

Assoc. Prof. Fuzuli BAYAT, PhD ABSTRACT

In the mind of the writer, the next world in Turkish mythology is introduced as an alternative to a world of tales symbolised like a real world, and is separated from it in all respects. The host of symbols, that separates the next world from the material world, makes up its code of behaviour and assigns a place to it in the space, this behavioural code and settlement, the patterns of the hero's migration to the next world in the Turkish tales are tackled mythologically. The migration of the hero to the next

world indicates the fact that he has excelled the status of dying and rebirth after death.

This migration settles the life-death conflict to the advantage of life. This type of remedy stems from the learning and ignorance of the ancient man. Ignorance and knowledge have created a concept of insight into the next world. It has come out as a reminiscence of ancient mythologies in the light of esthetic function.

Key Words:

Tale, Mythology, Religion, Hereafter, Pattern, Knowledge

Религиозно мифологические корни понятия потусторонний мир в сказках

Фузули Байат, Доцент